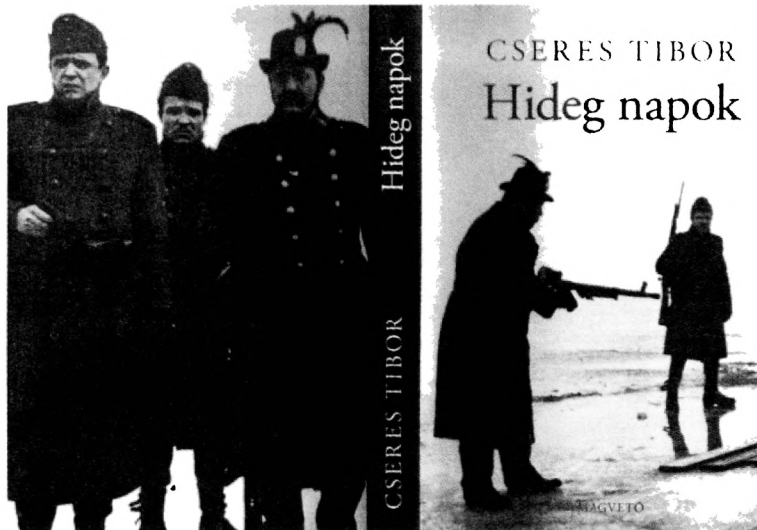

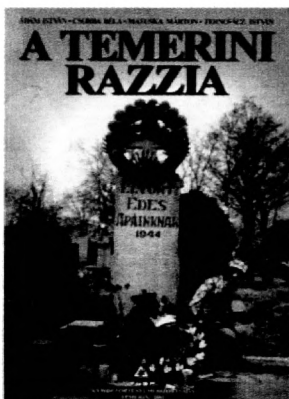
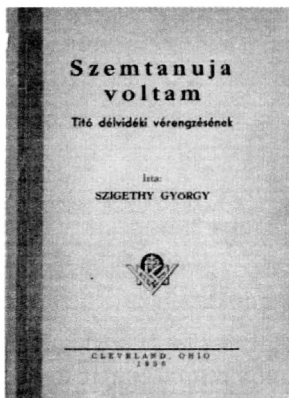
JUGÓKIFLI

A Hideg napok című filmet (Cseres Tibor azonos című regényéből Kovács András rendezte) a bonyhádi középiskolásoknak (is) kötelező volt „megtekinteni”. Emlékszem, ahogy a Petőfi Sándor Gimnáziumtól vonultunk a Bajcsy-Zsilinszky utcán át a cipőgyár melletti moziba, és ott – az osztálytárogatok sorrendjében – helyet foglaltunk a nyikorgó székeken.

A film az 1942-es „szégyenteljes újvidéki napokat idézi” – olvasom az 1971-ben kiadott Új Filmlexikonban –, „s négy vádlott hőse (Darvas Iván, Latinovits Zoltán, Szilágyi Tibor, Szirtes Ádám játszotta a főszerepeket) egymással folytatott vitájában kibontakozik a bűnrészesek magatartása. A tanulság túlmutat a történelmen, s az alkotók szándéka szerint a felelősség konfliktusává válik.” A film 1967-ben elnyerte a Magyar Játékfilmszemle fődíját, Szirtes Ádámot pedig a legjobb férfialakítás díjával jutalmazta a zsűri; Karlovy-Varyban megosztott fődíjat kapott; forgatókönyvét és a filmről szóló vitát egy évre rá meg is jelentették.

Osztályfőnöki órán mi is megvitattuk a látottakat¹. Az újvidéki razzia előzményeiről, a Délvidékre 1941. április 11-e után bevonuló magyar katonaság ellen kibontakozó partizánharcról és a hideg napok '44-es következményeiről semmit sem tanultunk. (Arról sem beszéltünk – sem osztályfőnöki, sem történelemórán, sem egymás között az órákői szünetekben –, hogy a Bonyhád környéki falvakból kitelepített svábok házaiba hogyan kerültek a Bácskából székelyek, akiket a Völgység központjában csángóknak neveztek. Annak ellenére, hogy voltak kisvejei, győrei, hidasi... osztály- és iskolatársaim.) A temerini razzia szerzői¹ leírták, miért volt az 1944 őszi vérengzések témája nemcsak Jugoszláviában, hanem

A MAGYAR TRAGÉDIA

A Trianoni Béke
és következményei

Illés Sándor

Magyarországon is titkolt, kutathatatlan: az orosz elnyomás, a kommunista ideológiai cenzúra és a Kádár-rendszer impotens kisebbségpolitikája miatt. Ennek következtében az első publikációk Észak-Amerikában láttak napvilágot. Szigethy György Szemtanuja voltam Tito délvideki vérengzéseinek (Cleveland, Ohio, 1956) című könyvében „részben saját élményei, részben másoktól kapott információk alapján számolt be az eseményekről”. Homonnay Elemér húszoldalnyi angol nyelvű brosúrájában (Cleveland, Ohio, 1957) szemtanúk nyilatkozatait közli.

„Az első itthoni hang... a temerini származású, Budapesten élő író-publicista, Illés Sándor történelmi regénye, a Sirató (Szépirodalmi Kiadó Budapest, 1977) volt.”² „... fiktív cselekményvezetése és fabulájának néhány költött részlete ellenére többnyire pontos, valóságghú mozzanatokot tartalmaz, noha a vérengzések elkövetőinek politikai karakterét homályban hagyja.” A regényben az édesapja temetésére hazatérő írónak egyik túlélő szemtanú mondja el a holttest mellett, „szemében tébolyult félelemmel”, miként lótték gödörbe a temerini temetőben a társait.

Tudják természetesen A temerini razzia szerzői is: ha Illés Sándor „megnevezi a partizánokat, regénye aligha jelenhetett volna meg, a kiszámítható jugoszláv diplomáciai tiltakozás miatt. A könyv így sem kerülhetett be a hivatalos vajdasági magyar terjesztői hálózatba. Megjelenése idején kétségtelen érdeme volt, hogy hosszú csönd után a magyarországi és a vajdasági magyar közvélemény figyelemét a témára irányította.”¹

„Igazi fordulatot a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének megalakulása, majd pedig az 1944-es események kutatásának akadémiai szintű megindítására vonatkozó kezdeményezése jelentette 1990-ben – folytatják a visszatekintést a szerzők. Ezt követően Matuska Márton '45 nap '44-ben címmel csaknem 130 részes cikksorozatban számolt be a Magyar Szó hasábjain addigi kutatási eredményeiről. Túlélőket hallgatott meg, anyakönyveket, egyéb forrásműveket tanulmányozott és elemzett, nyilatkozatokat és vallomásokat közölt. Ebből és a később összegyűjtött dokumentumokból jelent meg 1991-ben A megtorlás napjai című kötet, amely „nem csupán egy tudo-

¹ Ádám István, Csorba Béla, Matuska Márton, Ternovác István – A VMDP Történelmi Bizottsága Temerin, 2001., 8. p.

² Uo., 9. p

mányos határt tört át, hanem sokkal erősebbet, lelkit is.”³ 1991-ben jelent meg Cseres Tibor: V érbosszú Bácskában című kötete is, merítve – a többi forrásmunka mellett – Matuska Márton tárcáiból is. Érdemes felidézni a könyv születésének előzményét: az író a frissen megjelent Hideg napokat dedikálta a Vígszínház előtt. Ott szólította meg egy bezdáni férfi, s elmondta neki, mi történt 1944. november harmadikán reggeltől késő délutánig a bezdáni futballpályán. Cseres Tibor még aznap leírta a hallottakat, néhány nap múlva pedig felolvasta az Egyetemi Színpadon beszámolóját a 118 meggyilkolt emberről mit sem tudó közönségnek. (Dr. Balla Ferenc és dr. Balla István A bezdáni vérengzés, 1944. c. könyvében, név szerint felsorolva, a bezdáni áldozatok számát 146-ban rögzíti. Panonia-Print kiadása, Topolya, 2013).

Az írást hosszú esztendők múlva merete csak közölni a Kortárs 1973 novemberében. Én is olvastam annak idején A bezdáni ember-t, bennem is hasonló megdöbbenést keltett, mint az Egyetemi Színpad nézőterén ülőkben. Ugyanazt a döbbsent csöndet éltem át sokadmagammal 2010 májusában a Városi Könyvtárban Teleki Júlia könyvbemutatóján.⁴ A temerini razzia szerzői felhívják a figyelmet más publikációkra is: például Cseres Tibor V érbosszú Bácskában című könyve mellett Mészáros Sándor újvidéki történész Holttá nyilvánítva című munkájára és Kasaš dr. Aleksandar Mađari u Vojvodini című történelmi monográfiájára.

Stark Tamás is megvizsgálta, hogy Magyarországon a kommunista hatalomátvétel után miért és miként váltak tabuvá a határon túli magyarságot sújtó etnikai tisztogatások.⁴ A történész a délvidéki magyarság 1944 őszén történt tragédiáját az egész Kelet-Európát átfogó, a homogén nemzetállamok kialakítása érdekében folytatott népességmozgató, kitelepítő és megtorló kampány részeként tárgyalja. Megemlíti, hogy a Tito-féle partizán-sereg megtorló hadjárata nemcsak a magyarság ellen irányult. „Mintegy 400 ezer németet telepítettek ki, illetve űztek el Jugoszláviából, köztük 290 ezret a Vajdaság területéről... Legalább negyvenezerre tehető a kollektív büntetés horvát áldozatainak száma.” A történész így rögzíti tapasztalatát: „Magyar diák, olvasó 1990 előtt gyakorlatilag nem szerezhethet tudomást a magyarságot a háború utolsó szakaszában ért megtorlásokról. De a nagy nyugati összefoglalók sem említik a Délvidéken történeteket.”⁵ Stark Tamás is áttekinti a nyugati magyar emigrációban megjelent híradásokat: Nagy Ferenc száműzött miniszterelnök Küzdelem a vasfüggöny mögött című visszaemlékezését, Sulyok Dezső A magyar tragédia című művét, Marschalko Lajos, Fiala Ferenc köteteit. „Itthon a hatalom nem adott lehetőséget a történészeknek arra, hogy hitelesen mutassák be a háború utolsó hónapjainak

Dr. Balla Ferenc - Dr. Balla István

A BEZDÁNI VÉRENGZÉS, 1944

³ A könyv rövidített változata megjelent angol, német és francia fordításban is. Czako Gábor ajánlása, 3., utószóval bővített kiadás, Újvidék, Graphic, 2008.

⁴ Magyar történetírás az 1944 őszi délvidéki megtorlásokról = Rémuralom a Délvidéken, Atlantis, Újvidék, 2004, 23–30. p.

⁵ Uo.

eseményeit” – állapítja meg. Tanulmányát olvasva nyomon követhető, honnan tudhatott meg valamit az eltitkolni szándékozott eseményekről az a kíváncsi és állhatatos olvasó, aki nem juthatott hozzá az emigrációban megjelent kiadványokhoz: ha átrágtá magát Balogh Sándor 1982-ben megjelent *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája* című könyve jegyzetapparátusán. Ezekre a jegyzetekre hivatkozva számolt be Für Lajos Mennyi a sok sirkereszt című tanulmányában a délvidéki megtorlásokról. Stark Tamás is rájuk hivatkozva írt egyik tanulmányában Bácska, Észak-Erdély és Dél-Szlovákia lakosságának megtizedeléséről. „A. Sajti Enikő *Délvidék 1941–1944* című könyvében külön fejezetet szánt az 1944 őszén történteknek. Részletesen elemzi a katonai közigazgatás bevezetésének körülményeit, de a tömeggyilkosságokról nem ír. Ír viszont a megtorlás egyéb formáiról, így a magyar és a német nemzetiségű lakosság kifosztásáról, munkatáborokba gyűjtéséről és kitelepítéséről. Mindaz, ami nem kerülhetett be az 1987-ben kiadott könyvbe, benne van... 2003-ban megvédett doktori disszertációjában.”⁶ Stark Tamás kiemeli a kilencvenes évek elején megjelent munkák közül Cseres Tibor, Matuska Márton és Mészáros Sándor műveit, megemlíti Mojzes Antal, Szlobodka János, Teleki Júlia, Balla Ferenc, Balla István munkáit. (A délvidéki megtorlásokról a legjobb forrásműnek a *Források a Délvidék történetéhez* című dokumentumgyűjtemény harmadik kötetét tartja.) „Kár, és nem a szerzőkön múlt, hogy ezek az alapművek és helytörténeti tanulmányok a magyarországi történettudományra nem gyakoroltak kellő hatást – állapítja meg. – A korábbi tabuk ma még mindig jórészt fehér foltok a hazai történetírásban.”

A Magyarország a második világháborúban című lexikon az 1942 januári újvidéki razziáról részletesen, csaknem egy oldalon ír, de a megtorlást csupán egy mondatban említi. Ugyanekkora terjedelmet szentel a délvidéki magyarok sorsának *A magyarok krónikája*, a Millenniumi magyar történelem, a *Magyarország története a XX. században*. „De ezek az egymondatos információk is suták, és nem eloszlatják, hanem inkább fenntartják a tragédia körüli homályt.”⁷ Még egy mondatot sem érdemel a népiirtás a Magyarország a két világháború korában, *A trianoni Magyarország 1918–1945*, a *Köztes Európa 1763–1993* című kötetekben. Stark Tamás úgy véli, hogy „a magyarság elleni megtorlásokról szóló alapművek és tanulmányok szerzői szinte kivétel nélkül délvidékiek... úgy tűnik, mintha csak a vajdaságiaknak lenne igazán fontos a múltjuk tisztázása.”⁸ „Kutatók új nemzedékének lesz feladata – zárja reménykedve tanulmányát Stark Tamás –, hogy másféle történelemkönyveket írjanak.”

Ezen a történelmi bizakodáson fölbuzdulva megnéztem, mit írnak az 1944/45-ös délvidéki eseményekről azokban a történelemkönyvekben, amelyekből kisvárosunk középiskolásai ma tanulnak: „A harmadik magyar hadsereg elfoglalta Bácskát és a Baranya-háromszöget, bevonult a Muraközbe és a Muravidékre... összesen 11 417 km² került vissza Magyarországra-

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

hoz 1 025 508 lakossal, amelynek 36,6 %-a volt magyar, 16,1 %-a szerb, a többi horvát, szlovén és német.”⁹ „Jugoszláviában a második világháború utolsó hónapjaiban és az azt követő rövid periódusban a jugoszláv partizánok nagyszámú magyar polgári személy kivégzésével álltak bosszút a magyar karhatalmi erők által 1942-ben elkövetett embertelenségekért. Ez a nyomasztó időszak azonban szerencsére rövid idő alatt lezárult. Ezt követően a szerbiai Vajdaságban, illetve az ennél lényegesen kisebb horvátországi Baranyában és a szlovéniai Muraközben élő magyar kisebbségek lehetőséget kaptak a kisebbségi kultúra ápolására.”¹⁰

„1942 januárjának első napjaiban a Magyarországhoz csatolt Újvidéken a szerb partizánakciókra válaszul razziát tartottak, mely a katonaság és a csendőrség részéről véres terrorakciókba torkollott. Több mint háromezer szerb és magyar lakost (a magyarok közül főleg zsidókat), köztük gyermekeket, asszonyokat és öregeket lőttek a jeges Dunába. Az akció a magyar vezetés tudta nélkül vált tömeggyilkossággá. A vizsgálat, majd a büntetés elől a terrorakció irányítói a náci Németországba menekültek, és a nyilas uralom idején tértek vissza Magyarországra.”¹¹ A tankönyv közli Szombathelyi Ferenc védőiratának részleteit, és azokhoz kapcsolódó feladatokat ad: megvitatásra javasolja az újvidéki vérengzés körülményeit, és válaszokat vár a következő kérdésekre: milyen okokból ítéli el Szombathelyi Ferenc az újvidéki razziát; milyen motívumok utalnak Szombathelyi Ferenc öngazolására? Az oldalon látható egy újvidéki utcarészlet fotója (rajta rendőrök, katonák, holttestek) és a Hideg napok című kötet címlapja. Képaláírás: A regény és a belőle készült film segítségével nemzedékek vethettek számot az Újvidéken elkövetett vérfürdő tanulságaival. „A szovjet csapatok oldalán visszatérő szerb partizánok a Délvidéken mintegy 20 000 – pontos számuk az elhallgatás és a félelem légköre miatt bizonytalan – polgári lakost hurcoltak ki a falvak határába és gyilkoltak le.”¹²

„A katonai hatóságok 1942 januárjában – az akkor még alig számottevő partizántevékenységre hivatkozva – nagyszabású razziát rendeztek Újvidéken. Ennek során 3 340, többségében szerb civilt agyonlőttek és a befagyott Duna lékeibe vetettek; az áldozatok körülbelül egyharmada nő, öreg és gyerek volt.”¹³ A korabeli Európában példátlan módon a kiscgazda Bajcsy-Zsilinszky Endre, a szociáldemokrata Peyer Károly és a liberális Rassay Károly követelésére a kormány vizsgálatot indított, és hadbíróóság elé állította a felelős katonatiszteket. Elképzelhető, hogy a háborús bűncselekményt a németek sugallták. Erre utal, hogy a tettesek – akik szabadlábbon védekezhetek, mivel ’tishti becsületszavukra’ megesküdtek, hogy nem szöknek meg – átszöttek Németországba. Berlin nem adta ki őket Magyarországnak, csak az 1944. március 19-i német megszállás után tértek vissza, SS egyenruhában.”

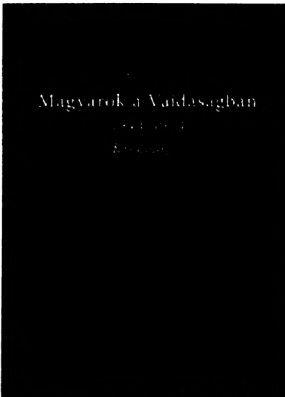
⁹ Magyar Lajos Alapítvány: Történelem IV. 1914–1998. a középiskolák számára. Cégér Kiadó Bp., 2003., 193. p.

¹⁰ Uo. 301. p.

¹¹ Száray Miklós–Kaposi József: Történelem IV. középiskolák, 12. évfolyam. Forrásközpontú történelem-sorozat. Nemzeti tankönyvkiadó, Bp., 2006., 137. p.

¹² Uo. 259. p.

¹³ Dupcsik Csaba–Repánszky Ildikó: Történelem IV. középiskolák számára. Műszaki Könyvkiadó Bp., 2003. 141. p.

A tankönyv írói kérdéseket tesznek fel (Milyen etnikai összetételű területek kerültek vissza Magyarországhoz? Miért tartotta magát bűnösnek Teleki?), valamint kéri a tanulókat, hasonlítsák össze Werth Henrik vezérkari főnök és utóda, Szombathelyi Ferenc véleményét. „1945 után a legsúlyosabb atrocitások a jugoszláviai magyarságot érték: az 1942-es újvidéki mészárlás megtorlásaként szerb partizánok 20-30 ezer magyart gyilkoltak le.”¹⁴

„Jugoszláviában az ország lerohanásának pillanatában kibontakozott a partizánmozgalom, amellyel szembe találta magát a Délvidékre bevonuló magyar katonaság is. Ennek a küzdelemnek vált tragikus és bűnös mozzanatává az 1942 januárjában rendezett újvidéki razzia, melynek során a magyar fegyveres alakulatok több mint 3000 partizángyanús egyént öltek meg.”

„1944 őszén a délvidéki magyarság minden képzeletet felülmúló tragédiája vette kezdetét. (Kiemelés az eredetiben.) A szovjet hadsereg nyomában kommunista és csetnik partizánok özönlöttek a magyarlakta területekre, s válogatás nélkül gyilkolni kezdték a magyar lakosságot.

A bevonuló szerbek katonai közigazgatást vezettek be. A népfelszabadítónak nevezett bizottságoknak előírták, hogy a leghatározottabban lépjenek fel a svábok és magyarok ellen, akik „megsemmisítették, kirabolták és durván bántalmazták népünket.”

A gyűlölet csaknem teljesen elűzte s részben elpusztította a több mint 300 ezres német lakosságot, és meggyilkolt több mint 30 ezer magyart. Sok szerencsétlen válogatott kínzások közepette gyötörtek halálra. 1945 elejére befejeződött az iszonyatos öldöklés, amely a 40 ezer menekülttel együtt több mint 70 ezerrel csökkentette a jugoszláviai magyarok létszámát. Helyükre megindultak a dél-szerbiai telepések, akikkel sikeresen megváltoztatni a Vajdaság etnikai viszonyait.”¹⁵

A temerini razzia írói erre is felhívták a figyelmet: „A csendes közvélemény s később a nyilatkozó tanúk és hozzátartozók egy része is hajlamos volt a magyarelles vérengzéseket, az embertelen kínzásokat, a magyar felnőtt férfilakosság kényszermunkára vezénylését, a magyar és német családok központi rendelettel véghezvitt kifosztását azzal indokolni, hogy mindez válasz volt az 1941-ben és 1942-ben történetekre, s jórészt egyes személyek egyéni bosszúművének tekinthető, akik hozzátartozóik elvesztését így kívánták megtorolni. Ma már ez a nézet semmiképpen sem tartható, hiszen tudjuk, hogy szerte az országban

¹⁴ Uo. 236. p

¹⁵ Salamon Konrád: Történelem IV. történelem a középiskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó Bp., 1993., 181. p.

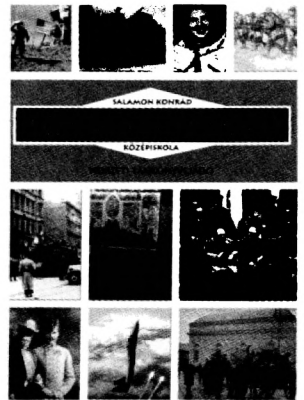
(magában Szerbiában is) a hatalomra került kommunista partizánok jól átgondolt terrort vezettek be, amelynek során nemcsak a bukott rendszer kollaboránsaival számoltak le kíméletlenül, de további hatalmukat bebiztosítandó likvidáltak minden személyt, akiről feltételezhető volt, hogy az új berendezkedés potenciális ellenzékévé vagy ellenfelévé válhat. Vajdaságban volt még egy, nem titkolt szándéka is a katonai közigazgatás idején alkalmazott kíméletlen német- és magyarelleses terrornak: ez pedig a Vajdaság szláv dominanciájának létrehozatala és biztosítása, amelyet Ivan Rukavina partizán-vezérőrnagy 1944. október 22-i kiáltványa leplezetlen őszinteséggel fogalmazott meg.¹⁶

Vasa Čubrilović, a Ferenc Ferdinánd elleni merényletet elkövető Mlada Bosna (Ifjú Bosznia) nevű egykori szerb nacionalista diákcsoport tagja, később egyetemi oktató, földművelésügyi, erdészeti miniszter (1945–1950), bölcsészkarai dékán, akadémikus 1944. november 3-án eljuttatta a partizán hatóságokhoz a kisebbségi kérdés megoldására vonatkozó javaslatát.¹⁴

Juhász György irodalomtörténész, hungarológus úgy véli, hogy a jugoszláv népfelszabadító hadsereg etnikai alapú terrorgyilkosság-sorozata a drávaszögi, bácskai, bánáti (bánsági) magyarok ellen egyszerre volt Auschwitz és Katyn. „Az előbbi abban az értelemben, hogy teljes magyar családokat és teljes magyar falvakat etnikai alapon irtottak ki bestiális kegyetlenséggel, az utóbbi pedig abban, hogy párhuzamosan osztályalapon ölték és elüldözték a délvidéki magyar értelmiséget a tanároktól a papokig és a mérnököktől az orvosokig.”¹⁷

Dr. Biernacki Karol, a Csongrád Megyei Levéltár igazgatója is népirtásnak nevezi a történeteket. (A magyar népek is van Katynja; Demokrata, 2010. X. 20.) Megjegyezve, hogy „a magyar katonai vezetés szigorúan megbüntette a hideg napok tetteseit, és a háború után kiadták a szerbeknek Szombathelyi Ferencet, akit ki is végeztek, bár nem bizonyosodott be egyértelműen, hogy ő volt a felelős... a magyarok részéről megtörtént a szembenézés, a felelősségre vonás, de ugyanez a megállapítás az 1944-es események esetében nem áll fenn”.

Olvasmányaim (melyek közül nem szabad kihagyni László Lajos méltatlanul feledésre ítélt Könyörgés a hontalanokért című regényét sem) közben az is foglalkoztatni kezdett, mi lett

¹⁶ A temerini razzia, 7. p

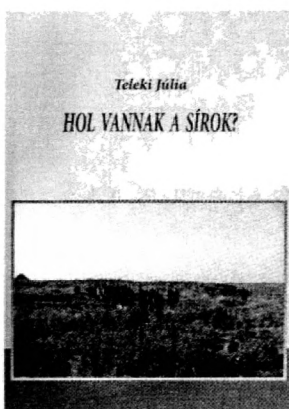
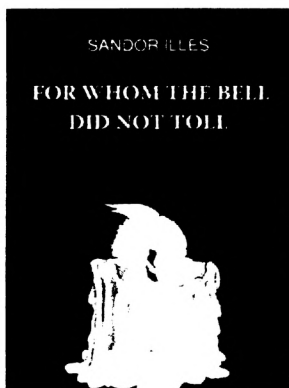
¹⁷ Hitel, 2012 április, 96. p. és Juhász György: Terrormerénylettől a délvidéki magyar népirtásig. A Csubrilovics-terv. = Magyar Nemzet 2011. május 21. 34. p.

¹⁸ Bjelovari menekültek! Természetesen ez Horvátországhoz tartozó város. Eddig senki sem foglalkozott a magyarokat ért, a horvátországi területeken lezajlott atrocitásokról.

azokkal, akik életben maradtak, és elmenekültek. Milyen viszontagságok után, hova érkeztek, miképpen rendezték be azután az életüket? Kiderült, hogy szülőfalumban is laknak negyvennégyes délvidéki menekültek, sőt: a keresztanyám is az, utcabeli játszópajtásom édesanyja is, iskolatársaim szülei is azok; unokabátyám felesége és annak a családja is! A hozzájuk látogató „jugó” (valójában óbecsei) rokonok jóvoltából ismertük meg azt a köménymagos kelt tésztát, aminek receptje alapján édesanyám is gyakran süített jugó kiflit.

Történetük azonban nem került szóba a nagy mesélések: névnapok, szüreti ebédek, disznótorok alkalmából sem. Sokszor eltűnődtem: vajon miért nem? Aztán elkezdtem lejegyezni a szülőfalumban otthonra lelt egykori bjelovári¹⁸, zsablyai, ókéri, szenttamási menekültek visszaemlékezését. A történelmi háttér felvázolása után 2012 februárjában az ő kálváriájukból ismertettem néhány szemelvényt a Keresztény Értelmiségiek Szervezete (KÉSZ) paksi tagjainak. A rendezvény után egy helybeli, ismerős tanárnő említést tett a nagyapja által írt családi krónikáról, és én kíváncsian elolvastam. Márciusban a KÉSZ tolnai szervezete is meghívott; az ottani előadás hallgatóinak soraiban bácskai menekültek is ültek, és később vállalták az interjút.

Kóka Rozália 2012. június 4-én, a nemzeti összetartozás napján nyitotta meg Pakson, a Csengey Dénes Kulturális Központ könyvtárában az *Emelt fővel 1941–2011 (70 éve tértek haza Magyarországra a bukovinai székelyek)* című dokumentumkiállítást, amit Bognóczy Géza református lelkész, Horváth József operatőr és dr. Kaiser József orvos képeiből állított össze. A negyven táblából álló fotósorozatot előtte Budapesten, Bata-széken, Bonyhádon, Hidason, Csátalján, Garán, Vaskúton, Palotabozsokon, Hőgyészen, Érden, Kakasdon láthatta a közönség. Az 1941. április 11-én Bácskába bevonuló magyar katonai alakulatok elűzték azokat a dobrovoljacokat, akiket az I. világháború után (1919-ben) a magyaroktól elkobzott birtokokon kialakított új helységekből telepítettek le, hogy megbontsák velük a tömbben élő magyarok régióit. Egy 1941-es magyar minisztertanácsi határozat alapján „összesen 13 198 bukovinai székelyt és ezer moldvai csángó magyart telepítettek le néhány hét alatt Bácskában 31 településen”.¹⁹ 1944 októberében nekik is menekülniük kellett. Az Újfutakról (Hadikligetről, szerb nevén Veternikről) később elindult csoportot a partizánok Szabadkánál elfogták. Negyvenkét férfit kegyetlen kínzások után a palicsi laktanya mellett, a maguk által ásott sírba lődöztették. Az asszonyokat és a gyerekeket Szeghegyre (Sekič) vitték,

¹⁹ Kóka Rozália: A bukovinai székelyek története Madéfalvától napjainkig (Folkmagazin, 2012. XIX. évf. VIII. különszám, 8. p.)

s ott tavaszig dolgoztatták, akkor vagonokba rakták, és Bajára szállították őket. A megnyitói utáni beszélgetés közben Kóka Rozália megkérdezte, mivel foglalkozom mostanában. Megmondtam. Rozika erre elkérte a telefonszámomat. Néhány nap múlva felhívott Cseresnyésné Kiss Magdolna, a Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány kurátora, több fontos kiadvány megjelentetője, és négy további menekült nevét és telefonszámát adta meg. Az ő visszaemlékezéseiket is lejegyeztem. A Farkasgyepűn élt egykori csurogi menekült Schöner Irént, amikor először felhívtam, éppen kórházban ápolták, utána pedig a hóadályok miatt nem tudtam fölkeresni. Aztán megállapodtunk, hogy március 2-án találkozunk. Néhány nappal előtte azonban újra kórházba került, és 2013. március 4-én, életének 85. évében meghalt. Dormán László rádiós újságíró nem sokkal Schöner Irén halála előtt készített interjút az idős asszonnyal, ennek a beszélgetésnek a szerkesztett változata került be a kötetbe. Közben egy hetente összejáró férfitársaságban is szóba került a bácskai menekültek dolga. „Az én édesanyám is az!” – mondta a kompánia egyik tagja. Az idős hölgygel is elbeszélgettem, aki hasonló sorsú rokona emlékiratát ajánlotta. Annak fő vonulata is bekerült a könyvbe.

JEGYZETEK

¹ A Hideg napok körül kialakult kritikusi magatartásra visszatekintve Cseres Tibor mégis hiányolta a filmről szóló nyilvános vitát. (Vérbosszú Bácskában. Magvető Kiadó, Bp. 1991., 95. p.) Érdemesnek tartom idézni – elsősorban korjellemzésül – azt az ügynöki jelentést, ami a film premier előtti, zárt körű vetítése után rendezett vitáról szól: Almási Miklós szerint „a film végre leplezetlenül megmutatja, hogy Magyarországon nemcsak a középosztály és az uralkodó osztály volt fasiszta, hanem a nép is.” Koczka Sándor úgy vélte, „kárt okoz a magyar nemzet önérzetének, és hitelünket rongja”, hogy a film bírálatában egy oldalra kerültek a nacionalisták és a dogmatikusok. Hubay Miklós „vitába szállt azzal a nézettel, hogy itt valami 'népi'; faszizmusról lenne szó; szerinte a filmben szereplő közkatonák nem fasiszták, hanem egy mechanizmus részei... ez a film lényege... tehát nem szabad hagyni, hogy a film a 'nemzeti' probléma ingoványába kerüljön. Sem nemzeti öndicséretéről, sem nemzeti öngyalázásról nem lehet szó, ezen a ponton már túl kell lépnünk...” A tartótsit nem tartotta „szerencsésnek, hogy éppen a 10. évforduló időszakában van a premier, mivel alkalmas alapot jelent a nacionalista érzelmek, illetve viták keltésére.” Szőnyi Tamás megjegyzi: „Érzékeny időpont volt ez, ám a rendszer magabiztosságát mutatta, hogy épp akkor rendeztek hazánkban nemzetközi költőtálalkozót is.” Szőnyi Tamás: Titkos írás. 1956–1990. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet. Noran Könyvesház, Bp., 2012., 1. kötet, 765. p.

ⁱⁱ Illés Sándor másik, hasonló tárgyú regényében (Akikért nem szólt a harang, Tevan Kiadó, Bp., 1991) ábrázolja az előre megtervezett délvidéki népirtást; a magyar haderő kivonulása utáni feszült várakozást, amikor „mindenki a saját múltjában vájkált éles karmokkal. Vajon mit tettem, amiért most felelősségre vonhatnak? Jártam-e olyan

gyűlésekre, ahol nemzetiszínű zászlókat lobogtatva Magyarország ezer évéről esett szó, ahol a Himnusz énekelték harsogva, könnyes szemmel? És feljegyezte-e valaki az ilyen eseteket? Készült-e lista arról, amikor fogadkoztak a kocsmákban, fröccsözés közben, hogy megvédik, ha kell, életük árán is őseik földjét, ezt a szent földet, ahol apáink nyugszanak a temetőben? Ki viselt kokárdát március 15-én? Akinek volt ilyen kokárdája, kis zászlója, az most előkereste a szekrény mélyéből, még egyszer utoljára megcsókolta, s elásta a kertben, nehogy megleljk nála, mert ilyesmiért elhurcolják manapság az embert. És akit egyszer elvisznek, az bajosan térhet még egyszer haza.” Leírja a temerini tűzoltószertárban folytatott kínzásokat, az agyonveréseket. A temetőben pedig a partizánlányok hangos viháncolással lötték agyon áldozataikat, aztán „felnyerített a harmonikán a kóló. És előkerült a pálinkásüveg.” A könyv angol fordítása is megjelent For Whom the Bell Did Not Toll címen (Erdélyért Alapítvány, 2007). Vajon milyen visszhangot keltett a partizánok egykori szövetségeseinek olvasóiban? A regény fordultatos cselekménye, az ábrázolt tragikus sorsok kiáltanak a megfilmesítésért!

- III Teleki Júlia Csurogon született, édesapját is a szerb partizánok ölték meg. Ő túlélő krónikásnak tartja magát, aki kutatni kezdett csurogi túlélők után, és az összegyűjtött vallomásokból, dokumentumokból 1996-ban megjelentette Visszatekintés a múltba című kötetét. Az 1999-ben napvilágot látott Keresem az apám sírját címen, bővített tartalommal megjelent könyvében előző munkáját zsabyai, mozsori áldozatok nevével, túlélők visszaemlékezéseivel egészítette ki. Kutatásainak további eredményeit, újabb dokumentumait, sajtóközleményeit Hol vannak a sírok? című könyvében tette közzé (2007). Teleki Júlia arra a kérdésre is kereste a magyarázatot, miért van még az események után 50 évvel is mértéktelen gyűlölet nem egy szerb politikusban.)
- IV „Nálunk is, akárcsak szerte Európában, bebizonyosodott, hogy semmilyen engedékenység sem téríthet el némely kisebbséget attól, hogy az államhatárokon át kötődjenek az anyaországukhoz. ... El kell őket távolítani az országunkból, mert erre rászolgáltak. ... Számunkra az a fő kérdés, hogyan lehet szétzúzni a kisebbségi tömböket a jelentős geopolitikai helyeken. ... A mi szövetségeseink is arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a kisebbségi kérdést ebben a háborúban átköltöztetéssel lehet megoldani. ... Ha Bácskából 200 000 magyart eltávolítanánk, megoldanánk a magyar kisebbségi kérdést, ... a katonaságnak még a háborús tevékenység idején tervszerűen és könnyörtelenül meg kell tisztítania a nemzeti kisebbségektől azokat a vidékeket, melyeket a mi népességünkkel szándékozunk betelepíteni. ... Gyűjtőtáborokat kell létesíteni, vagyonukat elkobozni, családjukat szintén táborba küldeni, s az első adandó alkalommal átküldeni őket nemzeti államukba. A magyarok és a németek vonatkozásában ehhez nagy segítséget nyújthat a testvéri szovjet katonaság. A kisebbségek tisztogatásánál külön figyelmet kell fordítani az értelmiségre és a gazdagabb társadalmi rétegekre. ... A legjobb az lenne, ha a Népfelszabadító Hadsereg és Partizánegységek Főparancsnoksága mellett külön ügyosztály létesülne azzal a feladattal, hogy még a háború folyamán gondot viseljen a kisebbségektől való megtisztításról. ... Tömegeinknek a kisebbségekkel

szembeni gyűlöletét és leszámolási hajlamát konstruktívan kell kihasználni. ... Minden hadműveleti területről olyan jelentések érkeznek, hogy néptömegeink könnyörtelenül leszámolnak mindazokkal a nemzeti kisebbségekkel, amelyek ebben a háborúban ellenük voltak. ... meglehet, soha többé nem nyílik ilyen lehetőségünk, hogy etnikailag tiszta államot teremtsünk magunknak. Államunk minden nagyobb jelenlegi problémája, legyen az nemzeti-politikai, szociális vagy gazdasági, többé-kevésbé várhat egy későbbi megoldásra. A kisebbségi kérdést azonban, ha nem oldjuk meg most, soha többé nem fogjuk megoldani.” (Vékás János: Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011., 22. p. Vasa Csubrilovity memorandumának eredeti példányát Goran Ilic történész tette közkinccsé a Nedeljni Telegraf című hetilapban megjelentetve. Magyarul Kartag Nándor fordításában, a HÍD című folyóirat 1996/12. számában és a Keskenyúton Alapítvány Délvidéki Magyar Golgota 1944-45 című (2012) kötetében olvasható.)

Az első keresztállítás a csurogi dögtemetőben, középen Teleki Júlia és Légyvári Sándor

Káty madártávlatból